

مسה על הדром: דרוםית-מזרחתית

חביבה פדיה

הדרום בשושנת הרוחות

מה זה עבורי להסתכל על הדרורים מכאן? מן הנגב, מתוך ההוויה של באר שבע וקהילות המזורה הפעולות בה? הנגב המזונה, המישוב, המנוצל, הפורה פריחת מדבר, הכרוע תחת ערמות אשפת בניין. הנגב היבש והצחיח, המנוגב ממים; אוניברסיטה בניגוריוון; דרכי המדבר המובילות אל הכפרים הבדואים המוכרים ולהלא מוכרים; חורשות והררי ובל; הארובה הגבוהה שמנה מסתלסל תדריך עשן לבן מרמת חוכב; הרכבת האדומה המתפתלת על הגבעות, המובילת מטען לנאות חocab וחוזרת לנמל אשודו; הגמלים על קו הרכס; רכבי הטויטה הדורחים בככישים, נהוגים בידי צעירים בדוואים; רציחות על רקע פלילי; מעורף החסידות בדרכן מאפריקה לאירופה; בעלי אתיופיה שבו לציון מדרום העולם והקימו קהילות בדרום הארץ.

במנוחים של תנועת כדור הארץ, הדרום הוא הכוון החותר לקצה הדרומי של ציר סיבובו של כדור הארץ, לקוטב הדרומי הנמצא ביבשת אנטארקטיקה. הקוטב הדרומי המגנטיק אינו זהה לקוטב הדרומי. הוא משנה את מיקומו תדריך מלחמת שניירים בשדה המגנטי של כדור הארץ. אחת לכמה מאות אלף שנים, הקוטביות המגנטית של כדור הארץ כולו מתהפקת, ומותירה פסים על קרקעיות האוקיינוסים, מעין טבאות חיים עצירות של הפלנטה כולה. הדרום המגנטי הוא אפוא מצב או תכונה המתחווה מתוך תנועתו הבלתי פסקת של כדור הארץ. במובן הגיאופוליטי המודרני, מתקופת הקולוניאליות ועד אחרי מלחמת העולם השנייה, הדרום מתיחס למידנות או לקבוצות נחשלות יחסית לצפון, מפותחות פחות מבחינה

* המסה הזאת, חבלי לידתה מרובים היו מאור ותורתיה להזמנתו של שאל סתר שאטגרה וחובייה אותה עד לכל ספר קטן, ומאו היה צורך לשוב ולהצטמצם. על מהלכי יצירתה ליטושה ועריכתה אני חייבת תודה عمוקה על דיאלוג ועל שיח להחותמיין החק עס ד"ר רולי בלפר עם ד"ר שיוי רוז, ועוד לשועי על עריכה בפועל כדי ללטש, לכוץ, להדק ולהדרך. תודה לחבר הסמינר "מרחב ומקומ" בהנחייתו של מרכז אליעזר באנו'ן גוריון בנגב, ובין החברים תודה מיוחדת לשיח עם ד"ר סינטיה גבאי וייל גמליאל. וכן לננתNAL הרשקבץ ולצוות העריכה של מכון זון ליר ובמיוחד לדונית טפיירו.

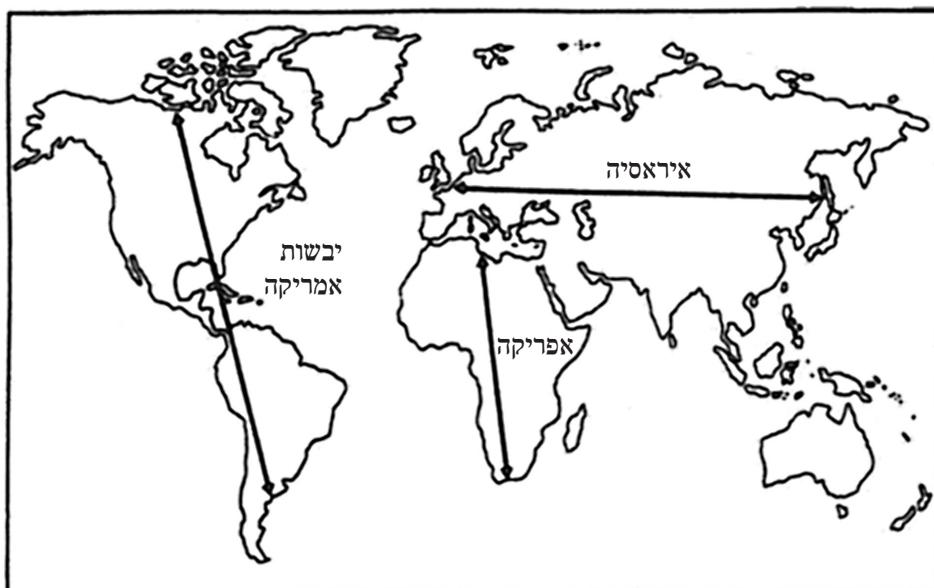
טכנולוגית ותרבותית. התפיסה המקובלת היא שרוב המדינות מסווגות כחצי הבדור הדרומי. מנקודת המבט של הצפון, הדרום נמצא "למטה". הצפון המתועש והטכנולוגי שומר את עושרו לעצמו, ומעכב את שפיעתו לדרום. במובן התרבותי הדרום מוגדר על דרך השיללה, למלול הצפון. הוא שמש יותר, חם יותר, בווער: שמש ב"روم". במרחב הספרותי הדרום הוא נוכחות אחרת, הנוקטת פרקטיקות אחרות של כתיבה, המתכחשות לרומן האירופי שמקורו צפוני וערבי. כך דרום איטליה מבعد לעיני קרלו לוי בספריו ארץ שכוחת אל; כך דרום אמריקה כפי שהיא מצטיירת בכתביהם של בורחס, גבריאל גרסיה מארקס ורוברטו בולניינו, הטוים רשות של מיתולוגיות, נרטיבים פרועים ופורהי סדר, חידות, משלים וחלומות.

בחינת היחסים בין הדרום לצפון בארצות הברית ובישראל, על הדמיון והשוני בין שתי המדינות, תסייע לעמוד על כמה מאפיינים מהותיים של יחסים אלו. ראשית, תפיסת כור ההיתוך. בישראל התבססה תפיסה זו על תודעה של מולדת היסטורית אבודה, על שותפות גורל וייעוד, ועל חווית גלות משותפת. בארצות הברית נקבעו יחד קהילות מהגרים שונות בלא כל אלה, אך בסופו של דבר כור ההיתוך היה אמור לבטל את ההבחנה בין אדונים לעבדים; ואלה שהיו עבדים הוסיפו להיאבק לא רק על זכויותיהם אלא גם על ההיסטוריה שלהם. שנית, הבניה המרחבית. ארצות הברית מחולקת למדייניות המאוחdot בברית, ואילו בישראל אין אפילו ארגון אורי של קהילות או מעצמות אזריות – ובכל זאת הבניה המרחבית הסימבולית ניכרת בה היטב. שלישיית, פריצת הקול המודח. בארצות הברית המזוקה השחורה פרצה בשנות העשרים של המאה העשרים, ואילו בישראל הפיזות המודח פרץ בראשית שנות האלפיים (פדייה 2016ב). רביעית, הרים הגיאוגרפיים. בארצות הברית ההקשר הוא האוקיינוס השקט, והציר העיקרי הוא דרום-צפון, עם נוכחות של תנודות מזרח-מערב, חוף אל חוף. בישראל, השוכנת לחופי הים התיכון, הציר העיקרי הוא מזרח-מערב, עם נוכחות של תנודות צפון-דרום. וושנה גם تنوعת הפנתרים השחורים, שהתפשה מארצאות הברית לארכוזות אחרות, בהן ישראל. אמנם מחייב הפנתרים השחורים בישראל לא נתמכה על ידי התיאוריה הדרומית, כפי שקרה בארצות הברית ובמקומות אחרים; המצע התיאורתי בישראל החל להתפתח רק בשנות התשעים של המאה העשרים. אם כן, גם בארצות הזיקה בין מאבק המזרחיים בישראל ובין מאבק השחורים בארצות הברית. ואולם אימוץ השם מעיד על הברית וגם בישראל הצפון והדרום ניצבים كتابים מגנטיים תרבותיים – מפותח מול נחשל. שתיהן ארצות שיש בהן מהגרים חסרי יצוג היסטורי מלא בקשר הלאומי, בשתין מרחבי נדדים, ושתין חוזו בפריצתו של הקול המודח.

ציר הזמן המהיר וציר הזמן האיטי

מדוע מחזות דרומיים ברוחבי העולם הם יעד לנידח, לモזחה, למשולח? האם, ככלקות הциיפורים, חברות אניות מכךות הטיה מגנטית, מצפן פנימי המצביע מטה על הנמוך, על הקצה? תיאורים היסטוריים דטרמיניסטיים נוטים להסבירים מסווג זה, ועוסקים בצדדי התנועה של האנושות וכהתפתחות של תרבויות וטכנולוגיות. ג'ארד דיימונד, בספריו

רובים, חידקים ופלדה (2002), מתבונן במפת העולם ומצביע הבחנה מפתיעה: "אם תשוו את הצורות והכיוונים של היבשות במפת העולם המוצגת באירור העמדנו מיד על הבדל ברור. שטח יבשות אмерיקה בכיוון צפון-דרום (14,400 ק"מ) גדול הרבה יותר משטחן בכיוון מזרח-מערב (כך בתרגום): רק 4,800 ק"מ בקטע הרחב ביותר, שהולך וצץ עד 65 ק"מ בלבד במצרים פנמה" (שם, 138). אך דימונד מגיע לתוכנית מפתיעת עוד יותר: לדינן, הוואיל ותנאים אקלימיים ועוניים משתנים מאוד בין קווי הרוחב, צמחיים ובבעלי חיים עשויים להתפשל בither קלות לרוחב (כלומר מזרחה ומערבה) מאשר לאורך (כלומר צפונית ודרומית). דוגמה לכך היא עיר סביב נهر האמזונס, החוצה את דרום אמריקה לדוחבה. מכאן גודר דימונד שגם הציגויליזציות נוטות להתפשל לרוחב יותר מאשר לאורך. מסקנתו היא כי לעומת הציר הקונטיננטלי האורכי באפריקה ובאמריקות, הציר הקונטיננטלי הרוחבי הארוך, המציג את אירופה-אסיה כיבשת אחת גדולה, הוא הגורם להפתחות המהירה יותר בחלקה עולם אלו. צמיחה זו לדוחב האיצה עם התפתחות כל' השיט והתעופה, והתפשטה לצפון ארצות הברית ולקנדה – ובמידה מועטה יותר לדרום ארצות הברית, למרכז אמריקה ולאמריקה הדרומית. הנה אירוחו של דימונד:

איור 1. צירי האורך והרוחב של היבשות (דימונד 2002, 139)

דימונד מוסיף ואומר: "אפריקה ואמריקה הן אפוא גושי היבשה הגדולים ביותר שהציג הראשי שלהם הוא צפוני-דרומי, ועקב כך ההתפשטות בהם איטית" (שם, 147).

אני מziaה לחשב על הזרים שאותם מציג דימונד לא רק בתחום המרחב אלא גם בתחום הזמן: אגדיר את ציר מזרח-מערב כציר המהיר ואת ציר צפון-דרום כציר האיטי. לצורך הדיון אפשר למתוח את צירי המחשבה האלה עוד יותר ולהמשיגים בצוותי הרצולבות בין ההיסטוריה הארוכה ובין ההיסטוריה הקצרה. לשם כך אני מziaה לדון בהצלבות שני צירי זמן שונים במהותם. צירי הזמן הארוכים קשורים בקויו האורך, וצירי הזמן הקצרים נוגעים להפתחות ציוויליזציות אחרות בתקופה קצרה. צירי הזמן הארוכים נוגעים להיסטוריה הקולוניאלית ולאופן שבו היא הבנתה את העולם ואת יחסיה הכוחות בו. הזרים הארוכים קשורים בהיסטוריות של העיצוב הראשוני של תנאי הדרום מול הצפון – באמריקה, בקוריאה, בסין, בתוך אירופה עצמה ואף בישראל הקדומה והמודרנית; והזרים הקצרים "רווכב" כפרש מיומן על סוסי הצפון או הדרום, הוא היוצר את צפון-מערב כהתגלמות הדרמה, ולמולו את דרום-מזרח כהתגלמות הנחיתות והනחלות. הדרום מבשר את ההתחלה שלא הייתה ואת הקץ הכספי שלו המדבר. לחשוב מדרום ממשעו לחשוב באופן איטי מאד, בנסיבות מדבר עייפות, לעתים עלוצות לעתים עצלות, לעיתים מבקשות צל, הצל.

האוניברסליות של תופעת הנחלות הדרומית – תופעה המתפרשת על פני כל כדור הארץ, ביבשות, בארצות ובתקופות שונות זו מזו – קשורה אולי להצלבות של ההיסטוריה הארוכות וההיסטוריה הקצרות: ההיסטוריה של ציוויליזציות ועידנים, וההיסטוריה של העידן המודרני. מצד אחד הדרום כמקום עירום כשהוא לעצמו; ומצד שני הדרום כמקום שעירומו מיצר על ידי המרכז. הבניית הדרום, כפי שהיא משתקפת בהזיות מסעות הדרום הרוחות בספרות ובאמנות של המרכז, נעשית באמצעות פעולות קולוניאלייסטיות או מסדיות, בהתיוות גלובליות המיצירות את הדרום העולמי ובהתוות ככל מה בתוך המדינות גופן.

בין הדרום למזרח

על גלי ההגירה נישאו לישראל קהילות המזרח, והן נותבו ברובן לדרום הארץ. מהדרום אל הדרום. הבניית המרכז מדינה הצפירה נשתנה מתוך זיקה למערב, והמזרחים נדחקו למטה: לתחתיות המעמך החברתי ולתחתיות הגיאוגרפיה. כך נסלה הדרק לעוד תחתית שמחלקן הם לא נחלزو עד היום: תחתית תרבותית, תחתית חינוכית וקדמית, ואף תחתית המתחבطة בארגון תחומי הדעת במוסדות להשכלה גבוהה. אמן בזיגוריון השתקנן בדרום כדי להאריוו, אך זיקתו הייתה לדבר ולא למרקם האנושי המתהווה בו, שהודבר בפרקטיות בירוקרטיות מדירות.

גם קהילות צפון אפריקה הוגדרו מזרחות בשל מוצאן מארצות האסלם, ואולי יותר מכך בשל מוצאן מארצות המغرب – ממערב לישראל, אך מדרום לאירופה. שהרי אם מתבוננים מתחום תודעה אירופית, המغرب איןנו מערב אלא דרום, ולפיכך הגדרתו בישראל היא מזרח. יוצא מכך שיווצאי צפון אפריקה הם המערב, הם הצפון, הם הדרום, הם המזרח. לפניו אפוא מקרה משעשע של ארבע רוחות שמיים המתלבדות בנקודת גיאוגרפיה אחת.

"עדות המזרח" כונו אל מה שנחשב נמן, למטה – במשמעותו המשيء, הסימבולי והמדומיין. זו נקודת המפגש המובהקת ביותר בין האוריינטלייזם ובין התיאוריה הדרומית: מצד אחד הקסם, המשיכה והכמיהה, ומצד אחר הבזוי והחרה. המזרחים נועדו להיות כוח עכודה זול המסתף במעט, המוכשר לעבודת כפיים. הם הובאו, לעיתים באישוןليلא ומתוך מניפולציות, למקום הנמור ביותר, לאזרע התחתי של ישראל. מוסדות ההשכלהutschulgemeinden מתוכן התעלמות מההיסטוריה והספרות שלהן, והוקזו להן תקציבי השכלה ופיתוח נמנוכים מתוכן התפיסה של "הפלוטריוון" זוקק לפחות.

nochotn hbulat shel khalilot mazrah bdrorom mutzbat at drromim yisraelit cdromiyt-mazrahit. haon simboli shlan, hova omr hterbota, hmorash, hshfa hmsorot hihudiyot vihihudiyt-moslimiy, hocchsh ul ydi mmads. bili sforiot vhisitoriot, bli' apsorot lehazzig at umzon cpurot shonot bعلות רשות היסטוריות וספרותיות נפרדות, khalilot alu hpcu lmeksha achat. bili cilim lnnyidot chortit, kllilit vhinocit hn hpcu lgof morakh ssopo lagidha mn achshca. cohan modokh shel khalilot alu tuman bchoco at rega shibba, at apsorot lshov vlnhnic bmercu at zman abud bfrz sl amnot vitzira (pdia 2016). anshi drrom mohakim bishreal miyitzim ku chibah vitzira shone, am batuk akademiah am mahoz lbtalia.

הניסיונ לחשב על העולם מעבר לעיני הדרום הגלובלי התרחש ברגעים עולמיים מכרייעים בשל פועלה של התלת-יבשתית (tricontinentalism) לצדק גזעי בשנות החמישים של המאה העשורים, תנועה שהיוצרה התרבותי שלה הוא שהניע את תחום הלימודים הפוסטקולוניילים. ספרה שלآن גולדנד מהלר (Garland Mahler 2018) עושה

¹ בין אנשי הדרום הבולטים הייתה את אוון יפתחאל, גיאוגרפ חברתי ופוליטי, פעיל בולט בסוגיות הבדואים בדרום. אפשר להגיד זה בעבודותיו של הן בעבודותיו שלו, כל אחת מכיוון אחר, את הדגשיהם הכרוכים בדין בתיאוריה הדרומית בזיקה למזה, מtower תבונה השמורה למי שחיה את חייו בפועל בנגב (ראו יפתחאל 2021). עוד הייתי מונה בתחום הפרווה את איש הנגב ובצל הכרמים צור שיזוף (שיזוף 2007) ואת איתן כהן, אחד מהוגי הדעות המרכזיים בישראל (כהן 2006); את המשורר עדי ולפסון (פרופסור לכימיה במכון סמי שמעון), לוחם העוסק בסוגיות אקלזיות (ולפסון 2016); את המוזיקאי דוד פרץabalomo "ארץ לא שם" (2016); ואת הבמאי אבנר פינגלנדט בסרטיו התיעודיים גברים על הקצה: יומן דייגים (2005), מטהדור המלחמה (2011) ובძבך بالصحراء: דיפטיך תיעודי (2018). את השאר לא אמנה מפהת קוצר הירעה.

צדק עם תנואה זו ומלאך על הרץ' בינה ובין תיאוריה דרומית גלובלית; התנואה, שאגדה בתוכה פעילים והוגנים אסיאתים, אפריקנים ואפרו-אמריקנים (מאמריקה הצפונית והדרומית גם יחד), תרמה למאכק הצדק הגזעי בדרום ארצות הברית (שנתפס כמיקורוסמוס של מאכק עולמי) בשנות השישים ולמאכק במשטר האפרטהייד בדרום אפריקה, ואדורותיה הגיעו לבריטניה וליישרל (אםنم בראשיתה הזורהת התנואה עם מושטים סוציאלייסטיים ונמנעה מביקורת על צדק גזעי בקרב אותם מושטים).² בספרה תיאוריה דרומית, גם ראוין קונל האוסטרלית מבקשת להסביר את תשומת הלב לייחס פריפריה-מרכז בתחום ייצור הידע (Connel 2007). הדרומיות אצלה קשורה לייחס סמכות והגמונייה, הרחקה והכללה, שותפות, חסוט וニיכוס – בין המטרופולין ובין הפריפריה העולמית. מדען החיבור המתמסדו במחצית השנייה של המאה התשע-עשרה, בשיאו של האימפריאליזם האירופי. קוֹנָל, בעקבות איש ננסי (Nandy 1983), מדגישה שהקשר הקולונילי היה דו-דיבוני: האימפריאליזם הפך לתנאי לקיומה של חברת המטרופולין כאשר המדעים החדשניים הפכו את החברה למושא למחקר שיטתי. קוֹנָל מבליטה בדין את הבחןתו של הפילוסוף הבנוני פאולין הונטונדגי, שלפיה איסוף הנתונים ורישום התיאוריות מתרחשים בקולוניות, ואילו התיאוריות עצמן מיווצרות במטרופולין (Hountondji 1990). החיבור לקולוניות הפך אפוא לתשתיית הלא מודעת של הסוציאולוגיה כמפעל אינטלקטואלי, והתיאוריות שבבסיס מדעי החברה הן בסיסון תיאוריות על חברה המטרופולין. שניוי הפרשפקטיבה במאה העשרים לא הייתה מוחלט, כי כאשר הסוציאולוגיה החלה לדוחות תפיסות של אבולוציה חברתית, היא עשתה זאת ללא הבנה מלאה של זיקת המערב לקולוניות. מה שנולד במערב מתוך תודעה מרכזי מיווצר לשאר העולם מתוך עמדה סמכותית של בעל הידע. הביקורת הדרומית מראה אפוא שמדעי החברה התפתחו מתוך מסת עמוס של הנחות אנטנצנטריות, ושוללת את הזהה שלפיה המודרניות "ኖצ'רה מעצמה", בלי קשר לתחביבים גלובליים ולשאר האנושות. הקישור אני מציעה בין התזה של דימוננד בדבר צרי התרבות הציגויליזציות ובין ההיסטוריה ה"קצרה" יותר של המערב כפי שהיא מצטיירת על פי התיאוריה הדרומית מבלייט לעין את ייחס הידע והכוח בין המערב לעולם כולו.

התפתחויות בתיאוריה ובביקורת הפוסטקולוניאלית שעלייהן מיסודת התיאוריה הדרומית העכשוית התגבשו בהודו בשנות השישים. זה היה בזמן שבו ישראל עוד תהה אם הקישור בין מזרח לתרבות אינו בבחינת תרתי-דסטרי, ובזמן שהאנתרופולוג הצרפתי לואי דומונט טען ש"מופרך לדבר על סוציאולוגיה הינדיות" (Dumont 1966, 23); וראו גם דאס (Das 1995, 34) – טענה המשקפת את התפיסה של מדעי החברה יכול להיות גוף אוניברסלי אחד בלבד של מושגים ושיטות, זה שנוצר בצפון הגלובלי. ישראל והודו השתחררו מן

² על השפעות התנואה בישראל ראו שטרית 2004, 119 ואילך. על השפעותיה בבריטניה מלבדת המיני-סדרה של סטיב מקוון גראן קפן (2021), העוסקת בשחרורים מן האיים הקריביים ובהתמודדותיהם בלונדון.

המנדט הבריטי באותו הזמן, אך הוו נשענה על תרבות ומסורת ארוכות שנים, ואילו ישראל הצעירה, שזה לא כבר כניסה אליה את פזורהה, נבנתה על האתוס הציוני, בעל הזיקה ללאומיות האירופית ולהשיכת המטרופולנית – לצד קולוניאליים מקומיים העיוורם להן לדרום. העיוורון הנדרן אצל סעד באוריינטליים והעיוורון לגבי דרום, הנדרן אצל גולדן מהלר, קונל, הונטנדג' ואחרים, שניהם אפוא מתקיים בישראל.

וינה דאס מצביעה על האופן שבו, לנוכח hegemonia של התיאוריה המטרופולינית הצפונית-מערבית, האינטלקטואל היהודי נאלץ להסיט גופו חשיבה מקומיים אל העבר, להתייחס אליהם כאלו מסורות בעלות עניין היסטורי או אתנוגרפי, אך לא כל מקורות של סמכות אינטלקטואלית בהווה (Das 1995, 30). כך גם האינטלקטואל המזרחי בישראל: הוא התבקש להתבונן במזרחה כבסורת וכמי שהמזרחים בדרכם הארץ מעורדים אצלם עניין אתנוגרפי. מן שנות התשעים חוקריהם רבים ממוצא מזרחי נעים לעבר תפיסות פוסטקולוניאליות, אך הם עושים זאת מנקודת תחומי הסוציאולוגיה והאנתרופולוגיה. כך נוצר ניגוד חריף בין ההון הסימבולי, המשועה מן הדיוון, ובין ההון הכלכלי והמעברי של הדרוםיים-מזרחים. זו גם הסיבה המרכזית לכך שהמזרחים מעמדם בין, בורגנים כביבול, מדרום הארץ עדין חוות עצם כ"ישראל השנייה". מתברר אפוא שהמשמעות המעודדת אינה כרוכה רק בהגדלה כלכלית, וזה דבר שאינו מובן דיו בישראל.

הדרום כמקלט וכמקום פינוי השארית

אחרי הגירוש מספרד ומפורטוגל, רבים מן היהודים – מומרים, אנוסים או עדין יהודים – שמנו פניהם אל דרום אמריקה, זמן קצר לאחר גילוי היבשת. המיעוט שפועל בחזית המדע, והיה שותף בולט בציור מפות העולם החדש, הודה וגורש – והוא נרד בעקבות "תגליות" המדירים, המגרשים והכוכבים. גם ערבי מלחתת העולם השני הגיעו יהודים רבים לדרום אמריקה, הפעם מזרחה אירופה. בשנים לאחרונה גובר העיטוק הספרותי בהגירה זו, ובולט בו מקום של הנותן והפשע באופן שכ ומציג את הדרום כאבן שואבת למופקים ולפורעי חוק. אחרי מלחמת העולם השני, נאצים ורבים ברחו לדרום אמריקה והשתקעו בה. התנועה-התندוה של הנאצים מתוארת בין השאר אצל רוברטו בולניו בספרו 2666.³ התנועה-התנדוה של היהודים בעקבות גירוש ספרד מתוארת בין השאר אצל לאון פינלו, בן המאה השבע-עשרה, צאצא לאנוסי ספרד שנדרו לאמריקה. בחיבורו גן העדן בעולם החדש הוא ממקם את גן העדן המקראי באמזונס שברפו. לטענתו סינתיה גבא, פינלו מדרミין את

³ המספר 666 מקשר לחיה הרעה, משל לאנטיכריסט על פי הפרשנות המקובלת, כמוואר בחזון יוחנן 13:18: "באות חכמה מי שביבה לו יחשב מספר החיה כי מספר אָרֶם הוא ומספרו שש מאות ושמישים ושמש". בולניו מוסיף בראשו את הספרה 2 וմבקש להפקידו בכך את החזון מהקשירו התייאולוגיים ולקשרו לאסונות הגלובליים של המודרניזם.

אמריקה הדרומית מתוך מהלך דה-קולונייאלי, באמצעות פרשנותו המקורית שלפיה המערב שאליו הפליג נוח בנסיבותיו הוא אמיתי של דבר המזרח (Gabbay [in press]). יתכן כי פינלו היה הראשון שדמיין – כנגד כל הקרטוגרפים שעלייהם הוא מבסס את טענותיו – את מפת אמריקה הדרומית הפוכה.

ומדרום אמריקה לדרום איטליה: קרלו לוי, בן טורינו, מוגלה בתקופת הפשיزم לדרום איטליה וכותב את ספרו ארץ שכחת אל. בעקבות הספר החלו להיפkeh עיניה של ממשלת איטליה, לאחר שטחו מראות את האזור המזונח הזה. צפון הרואה דרום – אירוע נדריך. בהקשר אחר ובתקופה אחרת, העיורון כלפי הדרום משתקף גם אצלALKSIS דה טוקוויל בחיבורו הגדול הדמוקרטי באמריקה. דה טוקוויל תיאר את סבלות השחורים והילידים בארצות הברית במהלך התשעים-עשרה והיטיב לדון בהם במושגי האדון והעבד. הוא התריע לא רק על העול, אלא על הנזק והיעיות שהוא גורם למיעולים עצם. ואולם, מה שראה דה טוקוויל הצעיר באמריקה הוא לא השכיל לראות באלגיר. בהיותו בן אצולה צרפתית חסורה לו מידת ההזהה הנדרשת לשם כך. בהמלצות המדיניות שלו על אלגיר, שניתנו בעיניהם "עצומות לרווחה", הוא כתוב מתוך אדנותו הצרפתית ולא עמד על מרכיבות הדין ועל השעבוד שנדרש לשם מימוש המדיניות המוצעת (Richter 1963). והלא זו אותה אלגיר שהייתה בעת ובעוונה אחת צפון של אפריקה ודרום של אירופה, אלג'יר שמנה, דרכها ועליה עתידיים לכתחזב פרנץ פנונ, זאק דרידיה וגס אלבר קאמי, שכל טקסט יס-תיכון אופיני שלו נפתח בתחשות השימוש, החול, הבעירה, תודעה פנימית יוונית, דרומית.

אורך רוח, קוראות וקוראים יקרים! רק לכוארה אלו דברים שונים מאוד זה מזה: תגליות, נאצים, פרטיזנים – כל הנודד דרומה! שמא נרד-נדרים אףanno על הציג ההיסטורי, מטה מה אל ימי המקרא: לאחר הציורי "לך לך" קם אברהם, עם שרה אשתו, עם לוט אחינו, עם רכושו ועם כל אנשיו, שם פעמיו לארץ כנען. הוא נתה את אוהלו מקדם לבית אל, ולאחר שהקים שם מזבח לה' נסע "הלוּךְ וַנְסֹעַ הַנֶּגֶב" (בראשית יב, א-ט). ירידה זו עתידה להימשך, כך מתחוו לו בברית בין הבתרים: צאצאיו יוסיפו "לרדת" דרומה, יהיה עם של עבדים למצרים.

הדרום הוא לא פעם שם נרדף לשוליים, למקום מרוחק שאלייו דוחקים כל מה שאינו בו חוץ במרכזו, לקצוות הפרומים במדרונות העולם המוכרים רק מהמפות. כמו אותן יישובים שמתאר בורחס בסיפורו "על הרקדקנות שבמדינה", המואכלסים בחיות ובקבצנים. וכך, הסביבה הנחשלת הופכת פעים רבות לעיר מקלט, לכלא, למקומות פינוי השאריות, למקומות שאלייו נמלטים כדי למצוא מקלט. זו השארית הכרוכה בטרואמה, שארית העשויה להתפתח לזהות מתחדרת – אצל אדם שנבנה לעצמו זהות כזבת, ולעתים דור או שניים אחריו;

שארית לא מדויבת שקיומה עשוי להיות בסיס למלנכוליה, "תוגה טרופית" בניסוחו של קלוד לוי-סטרוס (2015).⁴

מצד אחד, הדרום הישראלי מכיל את המזורה של הקיום היהודי בצורתו המודחנת. הוא מ Dickinson שאריות של קיומן זהות, של הון סימבולי ואנושי ושל תודעת קיומם عمוקה. כל אלה עשויים לשמש בסיס להתחדשות. אך מצד אחר, על הציר הגיאוגרפי, הדרום נאלץ לקלוט שאריות ממשיות של זבל של אחרים ממרכז הארץ ומצפונה. כשהמלנכוליה של שאריותיך האבודות מתלבדת עם הפסיביות חסרת האונים של בור הספיגה המיועד לשאריות של אחרים, סימן הוא שמיומך במאפה הוא דרום-יםזרה. השאריות של ההגמוני מוטלות על הדרום; והדברים המאכלסים את הדרום נჩבים מלכתהילה לשאריות.

היפוך ציריים ראשוני: מיפוי חלופי

בתוך הזאב של המדע האסלאמי (1250-850) המפות הופכות את כיוונו. ראשון בדרכו ותחתיתן בצפון. אלו לא היו מפות סימבוליות בלבד, כמקובל בימי הביניים, אלא ביטוי מושכם של מקומות ממשיים ועומסי משמעות. הדיוון על המרכז הגיאוגרפי, המיתוי והסימבולי עורר באותו ימים עניין רב, משומש שטרם גילוי האמריקות ואוקיאניה, ולפניהם. Axis Mundi. תיור הקטבים, המרכז נתפס לא רק כמרכז כדורי הארץ אלא גם כמרכז היקום. על פי המפות האסלאמיות, במרכזו העולם שכן חצי האי ח'ג'אז, על ערוון הקדושים מכמה ואלמדיינה, ומעט דרומה ממש שכנה אל-קדס, היא ירושלים. כך עולה למפת העולם הנודעת ששידرت הגיאוגרפיה והקרטוגרפיה המורוקני عبدالלה מהמד אל-אדריסי (1100-1165), ששירת בחצרו של רוג'רו הראשון מלך סיציליה. מפה זו נסקרה והובירה בספריו של ההיסטוריון והוגה הרעות התוניסאי عبد אידחמאן בן חילדון (1322-1406) בסתורו ההקדמה למדע ההיסטורייה (المقدمة في علم التاريخ); והיא ציירה מחדש בידי הקרטוגרף אלחسن אלחומי אלקאסמי בשנת 1456, לאחר שהמקור – כמה סמלי – עבר. כמובן, אל-אדריסי צייר למלך הנוצרי שבחצרו שירות מפות התואמות את תמונה העולם האירופית. אך במאפה שנועדה לעיני הערבים, הדרום הופך פתאום לצפון. מפה זו מפתיעה גם היום: היא פוקחת את עינינו לראות עד כמה תפיסת העולם המערבית, הופכת את האגן המזרחי של הים התיכון למרכז (עם הערים הקדושות לנצרות ירושלים, קונסטנטינופול ורומא), העשתה מובנת מלאיה.

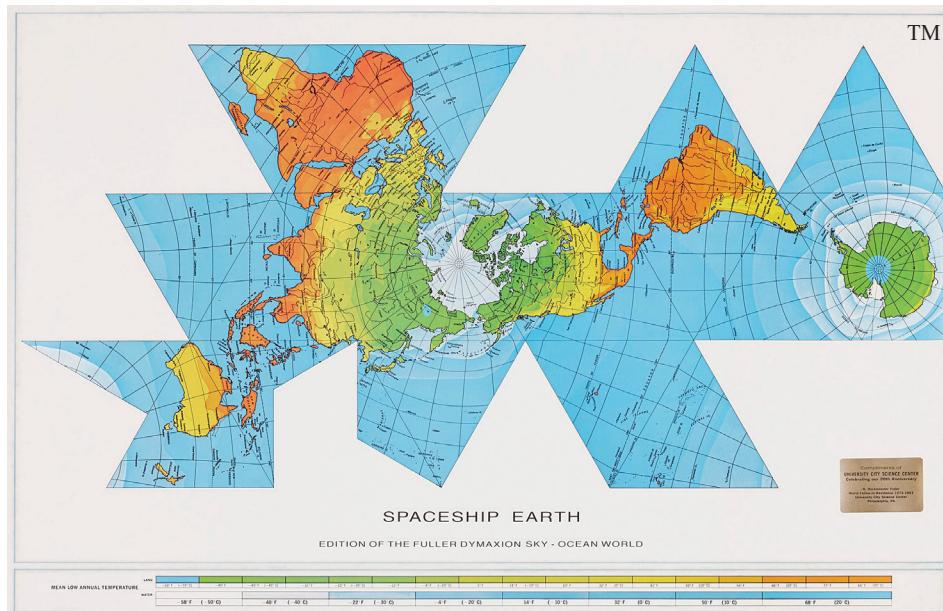
⁴ על מושגי השאריות והמלנכוליה ראו סנטניר 2005; פרידריך 2009; פרידה 2015. לדיוון במלנכוליה בהקשרים פוליטיים וגזעניים ראו Eng and Kazanjian 2003. וכן הדיוון שמציעו מירב אלוש לבנון בספרה לגגד עיניים מזרחיות (אלוש לבנון 2020), במיזוח בפרק הראשון והשני.

איור 2. מפת אל-אדראיסי (Ibn Fadlan 2012)

על פי המפה של אל-אדראיסי והסבירו של ابن חילון, האזרע שכלל את מכיה ואלמדינה, את אישאם (ירדן, ישראל, לבנון וסוריה), את ערי הגדוות של עיראק ואת ערי צפון אפריקה של אורך המדבר – הוא האזור הטוב ביותר על פני הארץ, שבו זוכים בשפע אלוהי מוגבר המאפשר לאדם להתנבה, לזכות בהתגלות ולהשתמש בשכלו ביעילות רבה. השפע זה הוא מנת חלקו של כל אדם שחי באזורי זה, בלי קשר למוצאו הרחוק או לצבע עורו. כך יכלו המלומדים הערביים להסביר לעצם כיצד בני דתוות ולأומות שונות, הפעלים לצדדים במרכזן הידע והמסחר, מגיעים להישגים ניכרים; כך הם גם יכולים לספק הסבר "מדעי" לעובדה שהסתawy המונוטאיסטיות התפתחו באזור זה, שהיה בעיניהם מרכז העולם – בין מכיה, אלמדינה, ירושלים, בית לחם ונצרת; וכך גם הובן שגשוגן הרוחני והתרבותי של הערים بغداد, בצרה, דמשק, חלב, קהיר, אלכסנדריה, קירואן ופאס.

דוגמה נוספת למיפוי חלופי יש במפת דימקסיון (Dymaxion), שפיתח האדריכל והפילוסוף האמריקני ריצ'רד באקמינסטר פולר (Fuller, 1895–1983). זו מפה דמוית חיה שביכולתה לנوع לכל רוח בחופשיות. היות שבמפה זו הצפון אינו למעלה והדרום אינו למטה, המפה כביכול נ.udרת הטהה תרבותית, וכל הפרספקטיביות המקובלות מתערבות בה.

איור 3. מפת דימקסיון (Atlas of Places [n.d.]

The Fuller Projection Map design is a trademark of the Buckminster Fuller Institute. 1938, 1967 & 1992.
All rights reserved, www.bfi.org

ואולם הרקע החברתי והפוליטי של יוצר המפה gabil את הדמיון והיצירותיות שלו, והצפון הוצב בה בכל זאת במרכז; תחתיה היה אפשר לדמיין מפה שבמרקזה ההשכה בין שני הקטבים. אך למורות מגבלותיה, מפת דימקסיון מעוררת את הדמיון. צורתה כדינוזאור ימי קדמוני, כלויזיתן או תניין – כפי שהקדמוניים נתנו לתאר את הקוסמוס. במפתו של אל-אדריסי שנזכרה לעיל יש הקבלה בין צורתו של כדור הארץ לצורת הקוסמוס. גם במפת דימקסיון ניכרת הקבלה כזאת, על פי מיתוס אחר, המיתוס הקדמוני. לסיום, ראוי להעיר שעצם המיפוי הוא פרקטיקה צפונית: טוטליותה של ההוויה וסימבוליזציה שלה. במושגיו של אנרי לפבר, הטעיה הצפונית היא דוגמה מובהקת להטיה מטפיזית שיש לה השכלה פוליטית. כדי לייצג עולם חדש, אנו זקוקים אולי למיפוי המציג חיתוך מכל נקודת מבט אפשרית.

היפוך צירום שני: השאייפה לסייעת־סימטריה

טיהורון של ארבע רוחות השמיים מתחוויות ערכיות הוא רק הצד הראשוני; האדון והעבד הופכים שוונים בזוכיות, אך לאדון יש היסטוריה ולעבד לא. בשנים האחרונות אמנים ויוצרים מזוחים שבם אל עצם ועל מושתתם ההופכת למקור של סמכות, הנחיה וכיוון. אך שיבת זו אינה מעוגנת בתחום דעת מתאים, במתודולוגיה, במיפוי.⁵ בלעדיו כל אלה, יוצרים במסגרת הספרות העברית שסומנו כمزוחים עסוקים בהתגנותם ייחדים אל הקנון, או לחלופין בניסיון להוכיח שיש לספרות מסורות "אחרות".⁶ ניסיון זה, גם אם הוא ראוי לשבח, אין בו כדי לסתות מן התיאוריה המטרופולנית הצפונית־מערבית. הפריצה התרבותית מלמטה אינה מחליפה את הזכות להיסטוריה.

אכן, הפסקת פרקטיקות הטעיה, ההדרה והדיכוי אינה אלא שלב ראשון בדרך האורכה אל השווון החברתי והתרבותי. שוויון זכויות לפי החוק אין פירושו שוויון חברתי. אם לאדון יש היסטוריה ותרבות ולעבד אין – משום שבמשך שנים ההיסטוריה והתרבות שלו הוחקו והודרו – ההפלה תימשך, מכל הבחינות: החברתית, הכלכלית, החינוכית, התרבותית, ההיסטוריה והגיאוגרפיה. לפיכך, חברה המונינית לתכנן את עצמה ואת עולמותיה חייבת לבטא העדפה של התרבות שהופלה והוחלה במשך שנים רבות. אין מדובר רק בהערכה כלכלית וחינוכית, אלא במלחכים שכוכום להביא לידי מהפכה תודעתית. העבד נאלץ להיאבק על זכותו ההיסטורית, ובקשר הישראלי גם על זכותו הגיאוגרפיה. כאן מתלבדים המורה והדרום: מן המורה נשלה ההיסטוריה, ואילו הדרום זכה רק לצעד ההיסטורי אחד, צעד שלא גאל את הדרום מדרומיותו אלא יצר בו היררכיות – הצעד של בן־גוריון.

מפת הלוייתן: התערערות הקטבים

ערעור הצירום צפון־דרום הוא חותמו של העידן שלנו, ואין לכך מהשה טובה יותר מהתבלבולות הקטבים אצל הלוייתנים. אפילו לא ניתן לקרוא לכך רק מהשה; התלבבותו של המשי והסימבולי היא בה במידה מסוימת קיזוני למצב האפוקליפטי שהמציאות הגיעה אליו, דבר שהתרbeta גם בשנת הקורונה. ככל שהמציאות שאנו חיים בה תהיה תוצר מוחלט של הסרת הקסם מן העולם, הלוייתן עדין מעורר פליה והוא מיתי. דמות הלוייתן,

⁵ ראו את שלוש המסתות שפרסמתי בעיתון הארץ – פדרה 2020, א' 2020, ג' 2020.

⁶ בהנחתה ההון הסימבולי האלטנטיבי, על עשור מסורותיו, בספרות העברית עסקתי בקבוצות מחקר שהקמתי במכון זן ליר בירושלים בשנים 2005–2007. הכוונים התיאורתיים שהצנתי שם נאספו בחלקים בספר המורה כתוב את עצמו (פרדה 2015) ובחלקים בספר הפייטן בצחורה הרובוטית (פרדה 2012); מhalbכים אלו לא נקרו במאמר המסכם בתוך הקובץ ההיסטורי הארץ של המוזרים (מורנו ו אחרים 2021). כמה מחברי קבוצות מחקר מקדמים את המשנה הזאת שشرطתי במרחב האקדמי היישראלי, למשל אלמוג בהר (2008), אך עדין חסר תחום דעת המעמיד ספרות זו על רקע תולדותיה. רק מהלך כזה יאפשר לשחרר מהמחשبة הרגמנית.

לצד התנינים, מיתוס מסופוטמי קמאי (Fishbane 2003), צפה ועולה בספרות הזוהר במאה השלישי-עשרה מתוך מחולקת עם חוג הרמב"ן, זוכה לעיבוד מחדש בגלגוריות על מקור הרוע. בעת החדשה המוקדמת, הובס בספריו לוייתן (1651) ממשיג את המדינה וחותם את האיקון הייצוגי שלה בדמות הלויתן למול העולם הנוצרי האירופי, המשמש בלוייתן ככמפטורה לכוחה הסוחף-כולל של המדינה. אפשר לראות את המשך החיים הסימבוליים של הלויתן בכתביו האר"י ואצל כמה מתלמידיו, ומאותר יותר בהקשר משיחי קיזוני אצל ר' משה חיים לוצאטו (שתקופת גילויין, שהתחילה ב-1727 והוא בן עשרים, נמשכה עד למותו ב-1747) ואצל הגאון מווילנה (1797-1720),⁷ וכן באמריקה של המאה התשע-עשרה, אצל הרמן מלוליל בספריו מובי דיק.⁸

בשנים האחרונות אנו עדים לתופעה נדירה שבה לוויותנים נסחפים אל החוף ומוסאים שם מתם. היפלוטותם של לוויותנים אפורים לאורך החוף המערבי של אמריקה הצפונית בשנים 2019-2020 הוכרזה כאירוע תמותה חריג. איזור המוני של היפלוטות לוויותנים מזמן נתב גולד-טנפיר באיטי טסמניה התרחש בספטמבר 2020. יותר מ-450 לוויותנים נפלטו אז לחוף, לפחות 380 מהם מתו. הלויתן, שהוא יכול להקייף את העולם מקצה עד קצה, כבר אינו יכול לבצע בין ים ליבשה, בין צפון לדרום; מה שהוא סמלו של הנשגב, מה שעמד לצידו של האל בחוכמת הבריאה, הופך להיות סמלו של עידן האנטropווקן שבו האדם מכחיד את יקומו.

הלויתן מופיע בסרט הקולנוע הרוסי לוויתן של הבמאי אנדריי זוויאגניצ'ב (2014). בסרט קולנוע זה, שעלילתו מתרחשת במאה העשרים וחתה, נכלדים שלושה לוויותנים – שהם אחד מעתה – שנפלטו אל חוף האנושות: הלויתן של איוב, שמגלם את אדישות איתני הטבע ואת נשגבות האל וקדושתו האינדייפרנטית מול הסבל הפראי; הלויתן של הובס, שמציג את שאלת הנשגב במישור הכוח הכללי, הרוע ומהות המדינה (הרעיון המאחד של המדינה כגורם-על); והלויתן הסימבולי המשיחי, אותו לוויתן של המדוכאים, שנרצה או סורס, המציג את הטבע המשמי, את הדרום האקלימי, הדרום הגלובלי. מיתוסים של בריאה ותחיות בדבר אסונות אקלים נפגשים אפוא בעולם שקטביו היגיאוגרפיים והאטימים התבבלו לאחר מאות שנים של קולוניאליזם, שכותב ההיסטוריה, ניצול וביזה של משאבים כלכליים וחברתיים של הדרום-מורח בידי הצפון-מערב; עולם שבו תהליכיים מרובים ושוניים התנקזו לבסוף אל עידן התאגידים. הצפון מנסה "להציג" את הדרום ולנהוג בו

⁷ לסקרה כוללת של הוגים אלו רואו את סוף הדריך בספריו הרמב"ן: התעלות – זמן מחזורי וטקסט קודש (פדייה 2003). וראו גם פדייה תשע"ב; 2015; 2016; א"א; 2019.

⁸ הగודה הראשונה, המזונורת, התפרסמה בלונדון בשנת 1851 בשם הלויתן (Melville 1851). הגופה הבאה נדפסה בארצות הברית. סופרים נוספים במאה העשרים שנגעו בלוייתן הם זיליאן גרין (Green 1929) ופול אוסטר (Auster 1992).

באופן חסר מצפון. כתע ממתינים אנו לרוח גדולה חדשה שתבואו, חיפיון ועיגון לאמירה חדשה פרי המعبدת הדרומית-מורחית.

התבלבולות הקטבים, המתחבطة בעליית הטמפרטורות והמסת קרחונים מכאן ובחורפים קיזוניים וקרדה מקיפה מכאן, כרכוה בשילוב של האצה והאטה, שילוב שאנו עדים לו מתחילת משבר הקורונה. כנגד האצה התרבותית האופינית לעידננו החל גם הטע להאיין. אך האצה בהתקשות מגפת הקורונה הביאה לבילמת העולם ולהפיכתו לכפר אחד – במובן האטביסטי ולא במובן האוטופי. עד לפני זמן לא רב היה מקובל לחשב שהדרום העולמי הוא שישם את המחיר על התנודות הגלובליות הללו. מחוללי המשבר – התיעוש המואץ וייצור אנרגיה בהיקפים גדולים – מוכלים לשגשוג כלכלי ולעליה ברמת החיים במדינות הצפון המתועשות; מדינות הדרום, לעומת זאת, מדינות השפע, וטורמן היחסית להידרדרות מצב האטמוספרה מזערית. אף על פי כן, מדינות אלו – כך נטען עד כה בדיין – הן הנפגעות העיקריות מן המשבר (ראו למשל ריבנובי 2008). פגיעהו של המדובר רעה במיוחד במדינות העניות; תחזיות הבצורת באפריקה ובאסיה פירושן מצוקת מים נוראה בקרב מאות מיליון בני אדם, רעב, אי-יציבות חברתיתopolיטית, מספרים מעוררי חלהה של פליטים סכיבתיים, וריבוי מחלות נגיפיות. ואולם, כיום ברى יכול שאסונות אלו יגרמו לזעוזעים גם במדינות המתועשות, זעוזעים שידללו את מעמדות הבניינים ויכריעו את העניות. שהיותו של הצפון חמוטט לא רק את הדרום אלא את העולם כולו.

למה בין הדרום המנווצל והמרושש לבין הצפון המנצל והעשיר הצטרפו עתה, בעקבות משבר הקורונה, מדינות דרום-מזרח אסיה כగורם מאון, כגוף עצמאי ומוליך. העובי ההיסטורי והמשמעות הקולקטיבית המסורתית הקנו לסין, ליפן ולסינגפור הישגים בתמודדות עם המגפה. חזרתן של סכנות שבעת העתיקה ארכו לשבט אחד ויחיד מבטיה את כוחן ואת יתרונו של ארצו אלו, והנוסטלגיה הדרומית והעצב הטרופי מתחפכים כהתהיפות והתבלבולות הקטבים. קטגוריות המזוהים משתנות.

לקראת מחשבה דרומית

כאמור לעיל, אין גולדנד מהלך מצבעה על הקשר בין התיאוריה הדרומית הגלובלית ובין התנועה התרבות-יבשתית משנות החמשים של המאה העשרים, שבין השאר הובילה לייצור תחום הלימודים הפוסטקולוניאליים. כיום ניכרת מאור השיבה לתיוריה הדרומית, תיאוריה דריילית. לנוכח משבר הקורונה ומשבר האקלים שירדעה בשנת 2020 ניכרת התמקמות חדשנית הדרום הגיאוגרפי העולמי. נוצר מתח דיאלקטי בין הכוח הפוליטי והמשטרני הגובר והולך של מעצמות הדרום, הודו וסין, ובין להיות הדרום "פח האשפה" העולמי. הדרום הגלובלי, המוסף לציבור כוח, מסרב להיות שותף למאץ הבינלאומי לטיפול במשבר האקלים, וכך נוצרת פצת זמן מתתקתקת.

המדובר – המקום הריק, הקשה בשמנתו ובשימושו – מועצב במקרא בתחום המכון, כאוצר לימינלי של התהווות חדשה. הדבר הוא גם דבר. בני ישראל מגעים לאرض דרך המדבר, הלידה מחדש מתרחשת בו. הדרום הוא אפוא סוג של לימינליות רחבה, שהעוצמה שלה הורפת את ההבנה הלאומית. לימינליות זו משתקפת בסרטי קולנוע אמריקניים כמו היו זמנים במערב של סרג'יו ליאונה,achi, איפה אתה? של האחים כהן, ובאש ובמים של דיבוייד מקני. בישראל חלק מסרטי הקולנוע הדרומיים, בהם ביקור התזמורת של ערן קולירין וסוף העולם שמאללה של אבי נשר, משקפים עדשה ביקורתית, וחלקם משקפים תודעת מטרופולין – אך ככל מתארים את התנועה המשתברת הזאת ברוחב אורי, בבדידות חווה או עירית פיתוח (על הקולנוע המזרחי ראו שוחט 2005; אליש לבנון 2020). בנדודים אלה אני מבקשת להתביה.

כמו המונח "שחור" שהופך להיות יפה, התיאוג "מזרחי" שאני מצאת בחום, והתואר "מסורתי" שמאיר בוזגלו (2008) מגדישו מחדש – כך גם המונח "דרום" הופך אצלם מקור לגאווה. הדרום הוא כר לצמיחה מחשبة מתרישה מן הצד, מחשبة משוטטת. האוטופיות המדומיניות היו דרומיות. הן מיקמו את הטוב שבכל העולמות האפשרים בנקודת מגוז שבה הדרום הוא שומקום. האפקולפסה תרגש علينا אף היא מן הדרום, מסכת המדבר וההתחרמות הגלובלית. בדרום בישראל נפגשות האוטופיה והאפקוליפסה: הדרום המזרחי – עוצב כשם מקום, אך בזכות ה"שומקומיות" שלו נשמר העובי הקהילתי והעובי ההיסטורי – והפחות לאומי-ישראלית – של הקהילות החיים בו. זה עובי החיים היהודי במערב או במזרח, שנשמר בזכות המבנה החברתי-קהילתי המסורתית; עובי הנוטה להיעלים במרכז, להתנשנות בין פרקטיקות הכתב לפרקטיקות הדיבור. הזנתה הספר סייעה לשמרנו כהן סימבולי אלטרנטיבי. ציינו לאחר שלהפוך הוא חופש; ציינו לאחר של העיכוב הוא מורכבות.

:right: ריחוקן של קהילות הדרום מהמרכז משמר את קרבתן לירושתן הרוחנית, וזה שבה ובוקעת משוחלף השיכרונות הלאומיים המשחרר. או אז שב ובודק הקול. האם הצפון הוא כתוב והדרום הוא קול? – הכתב כפי שהוא מתגלה בכתיבת הגמוניות של ההיסטוריה; והקול כפיות, כשירו המסתלסל של העבר, המחק מהזיכרון הרוחבי hegemonic והיורד לעומקו של הזיכרון ההיסטורי העבה ממנו. בדרום מתמזגים יחד העובי ההיסטורי והritical המרחבית. לעומתו, המטרופולין מתאפיין בדקות היסטוריות ובצפיפות מרחבית, המולידות פרקטיקות דיבור מטרופוליניות איחודות. בצפון, המדומין מרכז יותר; אולי זה מאפיין של אותה תרבות ללא נחת, תרבות הצפון-מערב. בדרום, הסimboli בולט יותר. אני מציבה את הדרום-מזרחה כתרבות עם עונג⁹; לא תרבותמושתת על הכרת העונג, אלא תרבות שהעונג הוא אחת משפטותיה. העצב הטרופי בענייני הוא תוגתו של התיר הקולוני-אליסטי

⁹ שורה קצרה מדברי בעניין זה הוכנסה לסרט שיר יידיות – ר' דוד בוזגלו שערכ וכנים רפאל בלולו.

שאימתו ועצבותו מתרצות בגע עם אפשרות אחרת, לא רק של נופי האנושות אלא גם של העצמי.

הבנייה הזהות בדרום קולקטיבית הרבה יותר. אפשר לראות בגוף הקולקטיבי של הדרום סוג של תודעה – לא רק תודעה קולקטיבית שמננה מתפצלת תודעת הסובייקט, אלא גם גוף קולקטיבי שמננו מתפצל גוף עם מגדר לא גדור עד תום. מעורב. זו חוויה של עצמי הנולד מתוך העצמי המעביר המadir את הסובייקט, ובו בזמן מתוך העצמי הקולקטיבי, החברתי, שלעולם יהיה בו רטיס קדושה מטפייז. הדרום הזה גם באර שבע: ציחות הפרברים, יובש השיכונים, כייעור הבלוקים, החום הקהילתי, וחיים שמתחברים יחד בשמחות בגנים ציבוריים ובחיק המשפחה – כל אלו לשמורים את הגוף הקולקטיבי.

הדרום מציע נרטיבים אחרים: רצפים אחרים בשפה, זיקות שונות בין הקונקרטי לסימבולי, פיצול מגדרי שונה, אמונה שהמד הסימבולי בה חריף הרבה יותר מהמד המדומין. קוגן טוענת שהבריות פריפריאלית מייצרות חשיבה על העולם המודרני שיש בה כוח אינטלקטואלי המשווה לזה של החשיבה המטרופולינית, ושמבחן פוליטית היא אף רלונטנית יותר. קוגן נסמכת על טקסטים אמריקאה הלטינית ומאפריקה הפסטוקולוניאלית, על הodo של מצב החיים בשנות השבעים ועל תהליכי המודרניזציה באיראן. علينا להוסיף לדמייה זו את ישראל. לצד הזיקה לאוניברסליות המערבי, המבוסס על הדחקת הקולוניות, בישראל מתחווים ומיצרים המזרחי בתוך היהדות הישראלית והפלסטיני המתגבש למולה.

הדוצה להחכים – ידרים (בבא בתרא כה ע'ב.).

אפשר לדון בדרום כעדה, כחישה, ככיוון תיאורתי ביקורת, ולומר שהפנומנולוגיה של הדרום שואפת לשיטות ואילו הפנומנולוגיה של הצפון שואפת למיקוד. בכתביה, ניגוד זה מיתרגם בין השאר לתודעת פיזור לעומת תודעת איסוף.¹⁰ להיות ביקורתית ממשמעו לאמץ שושנת רוחות אשר קטביה המגנטיים מסתובבים במהירות ומוסגים להתעכב על הפער בין הפנומנולוגיה ובין הדבר עצמו. להיות דרומי משמעו להיות נודד. נודד בתוך הדרומיות עצמה, נודד אל המרכז ובוחרה. התיאוריה הדרומית היא חשית קצרה, מחשبة משוטטת הצופה מבוזין על מה שתופס את עצמו כמרכז ומשקיף על הדרום כפריירה. הדרום כעדה ביקורתית תיאורתי יאמץ אפוא את העמדה הנומדיית, המשתקפת בנודדי השבטים הערביים הקדומים או השבטים הברבריים במרוקו וגם בשבטי הבדואים בארצנו, שלמרבה הצער נקלעים למילכוד בגין פעולות הממסד. הדרום בעמדה הוא הקהילתיות והשבתיות החזקות יותר מההבניה הלאומית ואף מסוגלות לממן את גלישתה ללאומנות.

¹⁰ אני עומדת על הניגוד הזה בהקשר של האריי, המפתח תודעת איסוף, למול הרמ'ק, המפתח תודעת פיזור; ראו פדיה 2011, 155-99.

מצפן פנימי, דרום אישי וגלובלי

ספרי בעין החתול, שראה אור ב-2008, מציע את הדром כאפשרות חשיבה אחרת, חשיבה דרךobar שבע. בספר אי M, שראה אור בשנת 2019, אני מפתחת את האפשרות הזאת לכדי חשיבה דרומית גלובלית. גיבורת הספר, אלנור,¹¹ נסעה לאי מסתורי באוקיינוס הדרומי בעקבות מות אימה והפרדה מהאהובה. אלנור היא גנטיקאית העוסקת באנתרופולוגיה, והיא מתעניינת מאוד במיתוסים, בשבטיות ובתקמים פגניים. ספרו של אליבר סקס האי של עיוורי הצבעים משמש לה השראה, ולא בכך. דינוויל סקס על המוח הימני והמוח השמאלי, במיוחד בספר האיש שחשב שאשתו היא כובע, תואם בענייני את הדין על ציר צפון-דרום וציר מזרח-מערב: כזוכו, הצעתי שציר צפון-דרום הוא ציר אורך איטי המכיב מראה מול ציר מזרח-מערב המהיר והעצבי.

באי M אני נמשכת בחזרה למיתוס של הנסירה, המיתוס של הפרדת אדם וחווה שהיו חברים יחד כגוף אחד, כפי שהוא מופיע במדרשה (בראשית רبة ח, א) ואצל אפלטון (1976), וקשרת ביניהם ובעין מיתוס הריגת הלווייתנים או התנינים. בספר איוב הגיבור מתריס כלפי האל, והאל עונה לו מן הסערה בסיפורים על עצמותו שלו ועל הכנעת הלווייתן. ככלומר, האל מעמיד את חידת הטבע ועוצמותיו כמענה לשאלת הסבל האנושי. מיתולוגיות עתיקות אלו, שמקורן בஸופוטמיה, הפכו בפי חז"ל למדרשים על התנינים הגדולים.¹² בתלמוד מסופר שהלווייתן נברא זכר ונקבה; הקב"ה סירס את הזכר והרג את הנקבה (כבא בתרא עד ע"ב). על פי אחת הגרסאות למיתוס זה, בשורה של הלווייתנית הומלה ונשמר לצידקים לעתיד לבוא. גרסאות נוספות של מאבק מיתי בהיות, בזיקה לפוסקים מן המקרא, יש בילוקוט שמעוני,¹³ ומיתוס זה מופיע גם בחוג הרמב"ן ובספר הזוהר.

יש מתח בין תפיסת הלווייתן כסמל של מערכת האלוהות עצמה ובין תפיסתו כסמל לטומאה. הפיצול האכזרי הזה הפך באי M בסיס להתחבוננות בשתי תופעות מctrpolita: מצד אחד הדром הנחשל, ומצד אחר דחיקת האישה מן ההיסטוריה בתקופות שונות ובחברות שונות, עד עצם ימינו. הדром הוא לוויתנית הרוגה, אבל לוויתנית הרוגה היא גם הנקבות עצמה. כל זמן שהלווייתן הגדל מшибית מזרח ומערבה בקוץ רוח, אי-אפשר לה לנקה הלוויתנית להתגלות לפניו. הוא אף אינו רואה אותה, שכן מבטו אינו פונה צפונה ודרומה. הלוויתן הזכר חווה את הזמן בכמה שלכארה הלא לaicוד אבל אינו יודע שהזמן לא אבד

11 "אלנור" הוא כוכו שירו של זוהר ארגוב, המעביר את שירו המקורי של קונג'ידיס, ויש לו מעמד סמלי בולט בחוויה המורחת. זהו גם שם הגיבורה בסרטה התיעודי של סיני בר דוד הדром: אליס לא גרה כאן אף פעם (1998).

12 למשל מדרשים על הפסוק "אתה פורחת בצעה ים שברפת ראמשי תנינים על הרים" (תהלים עה, יג). רוא בבא בתרא עד ע"ב; חגייה יב ע"ב. והוא גם שמו רבה טו, כב; במודרב רבה יח, כב.

13 למשל דרשת על הפסוק "בַּיּוֹם הַהוּא יִפְקֹד ה' בְּחֶרְבָו הַקְשָׁה וְהַגְּדוֹלָה וְהַתֹּקֶה עַל לְוִיתָן נִחְשׁ עֲקָלָתוֹ וְהַרְגֵּת הַתְּפִינִין אֲשֶׁר בָּיִם" (ישעיה כז, א).

כלל אלא ממתין לו. זהו החוף היחיד שאליו הוא אינו משיט, האי הלבן המאים שבאופק: הוא חשש שהוא נקבע השלעים של האי צרה מרדי בשביילו, שמא זו מלכודת מות. אך האי הזה אינו אלא נקבת הלוייתן שאהבה אותו ומתה. הלוייתן חוללה געגועים, אך הגעגועים אצלו הם שיתוק בדמות תנועה חזותית; גם התנועה יכולה להיות שיתוק אם היא הזרת עצמה ללא הרף. הלוייתנית חוללת געגועים אף היא, אך הגעגועים אצלה הם סוג של שירה שקטה הדומה להמיהת הים ולרחש העצים. לגעגועיו של הלוייתן הזכר קוראים במערב "זמן האבוד". לגעגועיה של הלוייתנית הנΚבָה קוראים בדרך "זמן שנמצא מחדש".

השעית הציר מהיר, ציר מזרחה-מערב, השעית הרץ' הציויליזציוני על שלל הישגים התרבותיים וצפיה בו מכיוון הציר האורך, ציר צפון-דרום, מובילנה מנינה וביה לעיסוק בנחלות, בעוני, בהזנחה, בנשיות ובשchorות. היא מובילה למיתולוגיות הגדרות של העולם ולأופן שבו הן מושעות מן הדין. לרובה הכאב, מיתולוגיות אלו מתגנבות בחזרה אל השיח בעיקר בזמן אסון, בעת שהתחום הולכת ונפערת. זו נקודת ההזדהות שלי עם הדרום כהפרק.

מרכז אליוישר לחקור מורשת יהדות ספרד והמזרחה, אוניברסיטת בן-גוריון בנגב

ביבליוגרפיה

- אלוש בכרון, מירב. 2020. *לנגד עיניים מזרחיות: זהות וייצוג עצמי בקולנוע תיעודי ישראלי*, תל אביב: עס עובד.
- אפלטון, 1976. *שלוש שיחות על יידיות ואהבה: ליסיס, המשטה, פיד罗斯*, בתרגום יוסף ליבס, ירושלים: שוקן.
- בחר, אלמוג, מאיר. 2008. *"ההגמוני נשאר, ה'אחרים' מתחלפים"*, תיאוריה וביקורת 33, עמ' 238-254.
- כוגולג, מאיר. 2008. *שפה לנאמנים: מחשבות על המסורת*, ירושלים: כתה.
- דיימונד, ג'אדר. 2002. *רוביים, חיידקים ופלדה: גורלוותיהן של חברות אדם*, בתרגום עתליה זילבר, תל אביב: עס עובד.
- ולפסון, עדי. 2016. *צריך לקיים: אדם, חברה וסביבה – לקחי העבר ואחריות לעתיד*, חיפה: פרدس.
- כהן, איתן. 2006. *באך שבע: העיר הרכעית*, ירושלים: כרמל.
- פתחאל, אורן. 2021. *עוצמה ואדרמה: מأتנקרטיה לאפרטהייד זוחל בישראל/פלסטין*, תל אביב: רסלינג.
- לייסטרוס, קלוד. 2015. *במחוזות רפואיים נוגים*, בתרגום קוולט בוטנר, ירושלים: כרמל.
- מורנו, אביעד, נח גרבֶר, אסתר מאיר-גליצנשטיין ועוֹפֵר שיף. 2021. *ההיסטוריה הארוכה של המזרחים: כיוונים חדשים בחקר יהודיה ארצות האסלם*, שדה בוקר: מכון בן-גוריון לחקר ישראל והציונות.

- סנטנר, אריך, 2005. על הפסיכו-תיאולוגיה של חי היום-יום: הרהורים על פרויד ורוזנטזוייג, בתרגומם מרימן מאיר, תל אביב: רסלינג.
- פרדיה, חביבה, 2003. הרמב"ז: התעלות – זמן מחוורי וטקסט קרווש, תל אביב: עם עובד.
- , 2011. הליכה שמעבר לטראומה: מיסטייקה, היסטוריה וריטואל, תל אביב: רסלינג.
- , תשע"ב. "האלף השישי: מילינרים ומשיחיות בספר הזוהר", *דעת*, 72, עמ' 98–51.
- (עורכת), 2012. *הפיתוח כצזהר תרבותי: כיוונים חדשים להבנת הפיתוח ולהבניתהו התרבותית*, ירושלים ותל אביב: מכון זן לדר והקיבוץ המאוחד.
- , 2015. "ההיסטוריה הבוכנה: הדיסציפלינה של העצמי" והבנייה ההיסטוריאוגרפיה היהודית", חביבה פרדיה (עורכת), *המורח כותב את עצמו*, תל אביב: גמא, עמ' 126–25.
- (עורכת), 2015. *המורח כותב את עצמו*, תל אביב: גמא.
- , 2015 ג. "זמן מעגלי וזמן קווי: האם הגדולה והאם הקטנה, השכינה; בין חוג הרמב"ז לחוג הוודר", אביהו זכאי, פול מנדס פלוור וזאב גריס (עורכים), *שדמות ורוח: מחותות הוקה וידיות לאברהם שפירא*, ירושלים: כרמל, עמ' 322–337.
- , 2016. "המשיח והיהודי הנודד: יהדות ונצרות כמבנה דו ראשי ומיסות רגליו ונעליו", אבי אלקיים וחביבה פרדיה (עורכים), *חלמיש למעינו מים: מחקרים בקבלה, הלכה, מנהג והגות מוגשים לפروف' משה חלמיש*, ירושלים: כרמל, עמ' 66–93.
- , 2016 ב. *шибתו של הקול הגלוה: זהות מורהית – פואטיקה, מוזיקה ומרחב*, בני ברק: הקיבוץ המאוחד.
- , 2019. אי M, תל אביב: ידיעות ספרים.
- , 2020. "א"ב יהושע וייניב חביב תקוועים בסוציאתא מול הכתובת 'ברוך ג'מילי 1948'", הארץ, 2.11.2020.
- , 2020 ב. "לקראת בניה של רשות הספרות המורהית", הארץ, 29.9.2020.
- , 2020 ג. "רוח הרפאים של סגןון הרזון", הארץ, 16.9.2020.
- פרויד, זיגמודן, 2009. *משה האיש והדת המונוטאיסטי*, בתרגום רות גינזבורג, תל אביב: רסלינג.
- רבינוביץ, דני, 2008. "משבר האקלים ומכות מדעי החבורה", *תיאוריה וביקורת*, 33, עמ' 216–225.
- שוחט, אלה, 2005. *הקולנוע הישראלי: מורה/מערב והפוליטיקה של היציג*, רעננה: האוניברסיטה הפתוחה.
- שייזף, צור, 2007. *האיש המאושר*, תל אביב: חרגול.
- שטרית, סמי שלום, 2004. *המאבק המורהתי בישראל: בין דיכוי לשחרור, בין הודהות לאלטרנטיבה – 1948–2003*, תל אביב: עם עובד.

Atlas of Places, n.d. "327CA: Richard Buckminster Fuller – Dymaxion World Map, 1980" (online).

Auster, Paul, 1992. *Leviathan*, New York: Viking.

Connell, Raewyn, 2007. *Southern Theory: The Global Dynamics of Knowledge in Social Science*, Cambridge: Polity Press.

- Das, Veena, 1995. *Critical Events: An Anthropological Discourse on India*, Delhi and New York: Oxford University Press.
- Dumont, Louis, 1966. "A Fundamental Problem in the Sociology of Caste," *Contribution to Indian Sociology* 9(1), pp. 17–32.
- Eng, David L., and David Kazanjian (eds.), 2003. *Loss: The Politics of Mourning*, Berkley: University of California Press.
- Fishbane, Michael, 2003. *Biblical Myth and Rabbinic Mythmaking*, Oxford: Oxford University Press.
- Gabbay, Cynthia, in press. "La fundación cultural de un nuevo espacio epistemológico: Los escritos enciclopédicos del converso Ibero-Peruano Antonio León Pinelo (1590–1660)", *Revista Iberoamericana*.
- Garland Mahler, Anne, 2018. *From the Tricontinental to the Global South: Race, Radicalism, and Transnational Solidarity*, Durham and London: Duke University Press.
- Green, Julien, 1929. *Leviathan*, Paris: Plon.
- Hountondji, Paulin, 1990. "Scientific Dependence in Africa Today," *Research in African Literatures* 21(3) (Autumn), pp. 5–15.
- Ibn Fadlan, 2012. *Ibn Fadlan and the Land of Darkness: Arab Travellers in the Far North*, London: Penguin.
- Melville, Herman, 1851. *Moby-Dick, or The Whale*, New York: Harper & Brothers.
- Nandy, Ashis, 1983. *The Intimate Enemy: Loss and Recovery of Self Under Colonialism*, Delhi: Oxford University Press.
- Richter, Melvin, 1963. "Tocqueville on Algeria," *The Review of Politics* 25(3), pp. 362–398.